

СІНОНІМЫ Ў ТВОРАХ І. П. ШАМЯКІНА

У мастацкіх тэкстах намінаць функцыя моўных сродкаў ўскладняецца эстэтычнай: моўнай характарыстыкай асобы, стварэння вобразаў. У артыкуле даследуюцца сінонімы, іх ужыванне ў мастацкіх тэкстах І. П. Шамякіна [1], [2], [3], выяўляюцца тыпы і функцыянаванне як сродкаў вырашэння эстэтычных задач, звязаных з раскрыццём тэмы, ідэі твора, моўнага вобраза апавядальніка.

Выяўленьня ў аналізаваных тэкстах сінонімы падзелены паводле іх моўнага выражэння на сінонімы-назоўнікі, сінонімы-прыметнікі, сінонімы-дзеясловы. Заўважана, што ў колькасных адносінах пераважаюць сінонімы-дзеясловы, што звязана з такой асаблівасцю творчай манеры пісьменніка, як раскрыццё характараў у дынаміцы, руху і паводле сюжэту.

Выдзеленыя семантычныя сінонімы-назоўнікі адрозніваюцца адцэннямі значэнняў: *шлях, дарога* [1, 9]; *тата, бацька* [1, 13]; *гаворка, размова* [2, 121].

Але большая частка сінонімаў у аналізаваных тэкстах стылістычная. Гэта словы, якія адрозніваюцца паводле сферы выкарыстання: нейтральнае і гутарковае – *бутэлка, пляшка* [3, 157]; *машына, легкавішка* [2, 132]. Часцей гэта кантэкстуальныя, аўтарскія сінонімы, ужываюцца як сінонімы толькі ў гэтым кантэксце: *магазін, кармушка* [3, 156]; *немцы, паганцы* [1, 20]; *кватэра, закутак* [2, 100]; *грошы, зялёныя* [2, 127]; *ежа, прысмакі* [2, 126]. Да стылістычных адносяцца і сінонімы-перафразы: *бусел, жывы вясун чалавечай радасці* [2, 157]; *бульба, другі хлеб* [2, 101]. Стылістычныя сінонімы выяўляюць адносіны апавядальніка да з’явы, падзеі, ужываюцца пераважна ў мове персанажаў. Напрыклад, слова *бутэлка* – нейтральнае, спалучаецца са словам *каньяк, пляшка* – гутарковае, спалучаецца са словам *віно*: *Прытока куліў пузатую бутэлку французскага каньяку і дзве пляшкі віна* [3, 157]. Размоўнае слова *зубніха* характарызуе людзей, якія не ведаюць значэння слова *дантыст*: *Дантыстка здзівілася. Іх высачылі, на раіцэнтры палаяцела чутка, што аграром круціць раман з зубніхай* [2, 116].

Сінонімы-перафразы надаюць маўленню ўзнёсласць, характарызуюць вобразнасць мыслення апавядальніка, персанажа: *Толькі на балоце за рэчкай убачыў адзінокага бусца. Парадаваўся – жывы вясун чалавечай радасці, але і засмуціўся – так мала іх засталася, буслоў* [2, 157]; больш дэталёва і вобразна ахарактарызуюць прадмет, адначасова і персанаж, яго пачуцці, характар: *на кукурузе ён быў прагрэсiўным, на бульбе – кансерватарам. Яго тузалі, ён лёгка падаваўся ўльывам, модзе: спачатку кукуруза, пасля цукровыя буракі, і толькі пад старасць ён спыніўся на старым карняплодзе, што прывёз Калумб ад індзейцаў, які стаў другім хлемам для бедных беларусаў* [2, 101].

Што да прыметнікаў-сінонімаў, то ў названых тэкстах яны сустраліся толькі адзін раз: *спрытны, павароцісты* [3, 165]. Гэта таксама стылістычныя сінонімы: *павароцісты* (дьял.) – *паваротлівы* – здольны хутка паварочвацца: *“рахманы, але спрытны”*, – сказаў Адам Фадзеевіч. – *Як то кажучь? Павароцісты.* [3, 165]. Тут гэта сродка моўнай характарыстыкі асобы, веданыя персанажам мясцовай гаворкі.

Як ужо адзначана вышэй, асаблівасцямі творчай манеры І. Шамякіна абумоўлена багацце ў аналізаваных тэкстах дзеяслоўнай сінанімікі.

“Дзеяслоў багаты разнастайнымі семантыка-стылістычнымі адцэннямі. Гэта тлумачыцца, з аднаго боку, шырока развітай сінаніміяй слоў, якія абазначаюць дзеянне, з другога – вялікай колькасцю граматычных катэгорый і форм дзеяслова, часта вельмі блізкіх па значэнні. Калі ў тэксце шмат дзеясловаў, то апавяданне вызначаецца экспрэсіяй, дынамізмам”, – адзначае М. Я. Цікоцкі [4, 185].

Сінонімы-дзеясловы ў тэкстах аналізаваных твораў пераважна стылістычныя. Асабліва выразнай экспрэсіяй валодаюць размоўныя, прастамоўныя дзеясловы, сінанімічныя літаратурным: ужываючыся ў мове персанажаў, яны даюць моўную характарыстыку персанажаў: *казаць, гаварыць; плявузгаць, шчабятць* [2, 102]; *есці, лопачь* [2, 123]; *смяцца, рагатаць* [2, 123]; *ісці, кльпаць* [2, 135]; сінанімічнымі да агульнаужывальных дзеясловаў у тэкстах твораў І. П. Шамякіна выступаюць перафразы: *брыдкаслоўіе – мацюком “крыць”, пакрыць гарачай сялянскай лексікай* [2, 121]; *зводзіць маладых – сватаць* [2, 111]; *выпіць, перакінуць, каўтнуць чарку* [2, 106]; *падумалася, прыйшла думка* [2, 106]; *узбунтавацца, узняць лямант* [2, 102]. Кантрастуючы з кніжнай лексікай, сінонімы-перафразы, як і прастамоўныя формы дзеясловаў, ствараюць іронію, гумар. Напрыклад: *Не саромелася часам і мацюком пакрыць. Ігната гэтак брыдкаслоўе ашаламляла. З сумным гумарам Ігнат падумаў, што Марына з рэўнасці не ўмаўчала б, а пакрыла б благавернага гарачай сялянскай лексікай, нягледзячы на яго званні і рэгаліі* [2, 121]; *Ды, на яго іччасце, Света хутка узбунтавалася. І ўзняла лямант* [2, 102].

Дзеяслоўныя сінонімы падаюцца ў тэксце спосабам ампліфікацыі – нагнятання: у сказе ужываецца некалькі сінонімаў, якія ўзмацняюць дынамізм апавяду: *Раптам мірную цішыню лесу рассеклі кароткія стрэлы. Ззаду заляскалі стрэлы.* [1, 11]; *Машына ішла па шашы, потым з шалёнай хуткасцю памчалася далей* [1, 33]. Спосабам ампліфікацыі ужываюцца ў тэксце і стылістычныя сінонімы, падкрэсліваючы спосаб выканання дзеяння: *чытаць – штудзіраваць – настойліва вучыць (ням. *studiere*): Але Біблію прачытаў. І тры тамы “Энцыклапедыі хрысціянства” праштудзіраваў* [3, 159]; *Усе адзін з аднаго смяюцца, тады ўсе рагаталі* [1, 11].

Часта сінонімы тлумачаць папярэдне ўжыты дзеяслоў: *Той, які будаваў, лічы, уласнымі рукамі – рабіў ў цеслярамі, з печнікамі* [2, 133]. Гэта канцэптуальныя сінонімы, па-за тэкстам гэтыя словы сінонімамі не з’яўляюцца. *Урач, які лечыць яго, кажа, што ўсе гэтыя хваробы несмяртэльныя, што з такімі хваробамі дажываюць да ста гадоў. Хаця б да васьмідзесці дачапачь* [2, 101]. Размоўнае слова *дачапачь* (з цяжкасцю дайсці), ужытае ў якасці сіноніма да дзеяслова *дажыць*, характарызуе скептычнае стаўленне персанажа да зместу маўлення суб’ектна і ўдала перадае стан здароўя гаворчачага, стварае горкую іронію.

Іншы раз кантэкстуальныя сінонімы ўступаюць у адносіны супрацьпастаўлення, калі наступнае слова памацняе семантыку папярэдняга: *Ігната Андрэевіча даўно ўжо не проста абурала – ашаламляла, што дзеці, некаторыя, спакойна чакаюць смерці бацькоў* [2, 105].

Такім чынам, аналізаваны матэрыял дае падставу сцвярджаць, што

1) сінонімы ў тэкстах аналізаваных твораў з’яўляюцца лаканічнымі сродкамі стварэння вобразаў герояў, іх моўнай характарыстыкі;

2) у тэкстах ужываюцца сінонімы-назоўнікі, сінонімы-дзеясловы, адзінкавымі з'яўляюцца сінонімы-прыметнікі, прычым найбольш часта ўжываюцца сінонімы-дзеясловы. Апошнія абумоўліваецца такім экстралінгвістычным фактарам, як асаблівасць творчай манеры пісьменніка: характарыстыкі з'яў, падзей, асоб

аўтар падае не праз апісанні, а праз дынаміку падзей, рух сюжэту;

3) найбольш экспрэсіўна напружанымі з'яўляюцца сінонімы кантэкстуальнага тыпу, сінонімы стылістычныя (размоўныя, прастамоўныя словы), а таксама сінонімы-перафразы.

Літаратура

1. Шамякін, І. П. Глыбокая плынь: раман: для сярэд. і ст. шк. узросту / прадм. А. Марціновіча / І. П. Шамякін. – Маст. літ., 1996. – 286 с.
2. Шамякін, І. П. Пошукі прытулку: апавесці: для ст. шк. узросту / маст. У. М. Аніська / І. П. Шамякін. – Мінск: Юнацтва, 2001. – 301 с.
3. Шамякін, І. У засені палаца: апавесці: для ст. шк. узросту / маст. У. М. Аніська / І. Шамякін. – Мінск: Юнацтва, 2001. – 350 с.
4. Клышка, М. К. Слоўнік сінонімаў і блізказанчых слоў / М. К. Клышка. – Мінск: Выш. шк., 1976. – 592 с.
5. Цікоцкі, М. Я. Стылістка беларускай мовы / М. Я. Цікоцкі. – Мінск: Выш. шк., 1976. – 304 с.